

JAIME IÑAZIO KEREXETA GALLASTEGI

(Elorrio, 1918-1998)

Bilbo, 1998-XII-18

SARRERA

Joan zan abuztuaren 4an hil zan Elorrión Jaime Iñazio Kerexeta abadea, aspalditik euskaltzain urgazlea (1964). Hiru bat hilabete lehenago, apirilaren 24ean, Ohorezko Euskaltzain egin eban Euskaltzaindiak, eta izendapen hori guztiz pozik hartu eban Jaimek. Baina ez eban berak etxe honetara etortetik izan, Agiria hartzeko: bezperan buruko ondoeza agertu jakon, eta gatx horrexek eroan euskun gure artetik, aste gutxi barru.

Jaimereren omenez berbalditxu hau egiteko eskatu eustenean Euskaltzainditik, ezin nik ezelan ere ezetzik emon: aspaldiko laguna eta sarritan lankidea neban Kerexeta jauna, haren lan eskergearen txalotzaile izan naz beti, beragaz batera eta egun berean jaso neban Euskaltzaindiagandik ohorezko izendapena, eta ganera neuk emon behar izan neutsan azken agurra, Eleiza Amaren izenean, Elorrioko parrokian, joandako abuztuaren ostean.

1. BIZITZA

Elorrión jaio zan Kerexeta, 1918. urteko uztailaren 31.ean, Aita San Iñazio Loio-lakoaren jaiegunean, hain zuzen ere. Mutiko zala, abadetzarako bidea hartu eban eta hainbat ikastetxetan burutu zituan bere ikasketak: Gaztelu Elexabeitian, Comillasen, Burgos, Sevilla eta Galiziako Tui-n. Azken hiru uriotan musikarako eukan trebetasuna ere erakutsi eban. "Schola Cantorum"eko zuzendari Burgosen, organujole Sevillan, musika-irakasle Tui-ko Seminarioan: hementxe egin zan abade, 1947. urtean, eta katedraleko organujole izatea irabazi eban, norgehiagokan, benefiziadu lez... Urte bi lehenago, pianu-titulua ere eskuratu eban Bilboko Musika Konserbatorioan.

Bere etxean eta herrian ikasitako euskerea ez eban guztiz galdu erbesteko egotaldi luzean. Nik dakidala, urrutian bizi beharrak biziagotu egin eutson herrimina, eta batez ere Tui uri apal baketsuan zaletasunik handienaz ekin eutson euskerea ikasteari, Resurrección María de Azkueren *Morfología Vasca* eta Seber Altuberren *Erderismos* gidari zituala. Bere bizitza guztian ez dau Jaimek ukatuko, ez isilduko, maisu handi bioi zenbat zor deuten.

1952. urtean Galiziako lurralde gozoak utzi eta bere Euskal Herri maitera biurtuko jaku Kerexeta betiko. Urkiolako Santutegian emongo ditu 4 urte, 1956. urtean Elorriora jatsi arte. Harrezkeroko bizitza guztia Elorrión emongo dau: San Agustin eta Sortzez Garbia eleizetan abade (urtebete labur baten Iurretako abade laguntzaile ere izan zan). Berrogeta bi urte luze, Elorrión, amaibako lanean.

2. EUSKAL IDAZLEA

2.1. Olerkaria

1954. urtean agertzen jaku Kerexeta euskal idazle lez, *Euzko Gogo*a aldizkarian. "Arantzibia" izenordepean bere burua lotsor estaltzen dauala, 15 olerki argitaratzen ditu. Gero, *Euzko Gogo*a eta *Oleri*t aldizkarietan argitara emoniko olerkiak liburu bitan batuko ditu: *Orbelak* (1958) eta *Bitargi* (1960). Hogei urte geroago liburu bioi barri bat erantsi eta *Orbelak*, *Bitargi*, *Udazken* (1980) liburua argitaratuko dau, gaztelaniatzko itzulpen eta guzti ("versión castellana revisada por Luis de Castresana").

Bere burua, poeta lez, apal agertzen dau hasiera honetan Kerexetak: bere olerki-txuak "xume ta mengel" dirala autortuko dau, "edonok egin daikezanak"... Etzan hori *Euzko Gogo*aren zuzendaria zan *Udalaizperen* (Jokin Zaitegiren) eritzia: "Belarri-bioztetan samur, goxo eta gogor iosi ta itsatsi oi diran olerki errex, arin eta bigunak... Orainaldi ontan bizkaieraz nabarmentzen diran olerkari gorengoan artean gorengoetarikoriko bat dugu «Arantzibia», nonbait: dana neurri, dendu ta musika". (*E.G.*, 1959, 294-6).

Kerexetak hasiera hasieratik autortzen deusku bere euskalzaletasun bizia ere: "Euskeraganako maitasunak erabili nau; bai, aldarrika diñot: argitara damodazan lerro oneik, arek sortu ta eragiñak dozuz..." (*Orbelak*, Hitzaurrea, 9). Geroko ahaleginak eta lan ugariak argi eta garbi erakutsiko deuskue benetako bizkaitarra izan zala honetan, "corto en palabras, pero en obras largo", "hitzetan urri, egintzetan ugari".

Poesiaren munduan murgilduta ibili zan lehenengotan. Baina *Euzko Gogo*aren urteotan, beste alderdi bi ere erakutsi euskuzan: bata, musikazalareana; bestea, berak "mazmarroizti" deritxonak, erderazko "heráldica". Hori bai: gai biok ere euskera hutsen erabiliko ditu eta prosaz.

Musika gaiari hiru artikulu eskeiniko deutsoz:

1. *Ereslari batzuen oldozkunak* (itzulpena, 1954).
2. *Frederic Chopin* (1954).
3. *Ereslari erromantikuen aldia* (Schubert, Mendelssohn, Schumann) (1955).

Chopinazale dala autortzen dau: "Ez diñot besteak baiño geiago balio dauanik, atsegiñen izango yatzula baiño... Bein baiño geiagotan esan dot neurekotan: Al izango ba'neu nik Chopin'en antzerakoa izan, aren eskuak euki, aren adorea lortu!" (*E.G.*, 1954, 9-10z., 151).

Mazmarroiztia dalako horri 11 artikulu labur eskeini eutsozan *Euzko Gogo*an, hiru urtetan (1956, 1957, 1958). Bere bizi guztian ekingo deutso gogotsu gai honi eta hainbat liburu eskeiniko deutsoz, gaztelaniaz: *Diccionario Onomástico y Heráldico Vasco* (5 tomotan, 1970-74); *Casas solariegas de Bizkaia* (tomo bitan, 1987. 1989), *Linajes y Casas solariegas de Elorrio* (1988), *Linajes y Casas de Gipuzkoa* (1993), *Fogueraciones de Bizkaia del siglo XVIII* (1992).

Gramatikazale zorrotza ere, agertzen jaku Kerexeta, *Euzko Gogo*aren aldi horretan, Aita Pi karmeldarraren *Kristoren Antz-bidea* eta J.B. Ibargutxiren *Otoia* liburuei egindako kritika laburretan (*E.G.*, 1957).

2.2. Euskal Biblia

Bibliari eskeini eutson Jaime Kerxetak bere bizitzako ekitaldirik luzeena eta emonkorrena. Hamabi liburu, gutxienez, argitaratu ditu gai honen inguruan. Itun Barriagaz hasiko da eta Biblia osoa Bizkaiko euskerara itzuli arte ez dau bakerik izango. Bere Euskal Biblia dau Kerxetak lanik ospetsuena, Bizkaian hutsune luzea ederto bete dauan liburu txalagarria.

— *Jesu Kristo gure Jaunaren Barri Ona* (1960) da lehenengo liburua gai honetan. Ebanjelio alkartuen itzulpen honek zabalkunde handia izan eban: aspaldiko egarri bizia asetzera etorren ur garbia zalako. Ebanjelioak bizkaieraz irakurteko ez geunkan besterik *Argi Donea* baino, eta honek domeketako ebanjelioak baino ez ekazan. Bai abadeok, bai kristinau herriak pozarren hartu genduan Kerxetaren itzulpen hau: edozeinek neke handi barik ondo ulertzeko euskera garbian egoan bizkaieratuta. Gerora ere birritan ekingo deutso Jaimek gai beroni: *Ebanjelio alkartuak* (1973 eta 1989, baiña azken hau *Biblia Interfesional-etik* euskeratua).

— Langile amorratu honek aurkitu dau gai egokia eta ez da lotan egongo: hurrengo urtean *Apostoluen Egiñak* (1961) kaleratuko deusku eta lau urte geroago *Apostoluen Egiñak eta Idazkiak* (1965). Ez jako gauza handirik falta Testamentu Barri osoa euskeratzeko. Hurrengo urtean lau ebanjelioak osorik itzuli eta *Jesukristoren Barri Ona* (1966) argitaratzen dau. Zatika egindako lana batu eta *Alkartasun Barria* (1972) eskeiniko deusku, lehenengo aldiz Bizkaiko euskeran.

— Behin Testamentu Barria egin ezkeru, Zaharra zergaitik ez? Lan gogorra eta luzea da hori itzultzaile bakarrarentzat. Baina lan eskerga hori osotzeko eskatzen deutsoe, behin eta barriro, hainbeste adiskidek, baita Bilboko gotzaina dan Antonio Añoverosek ere. Liburu barriaren edizinoa ta zabalkunde aurrera eroateko lagun-aldra batek Bartzorde bat sortu dau eta dirua aurrerratu. Baina, buztarri bakarrek idi indartsuaren antzera, testuaren itzultze-lan ikaragarri hori Jaimek berak bakarrik egingo dau. Oharrak, abade talde batek euskeratuko deutsoz eta liburuaren Sarrera guztiak Lorentzo Zugazaga abadeak. Holan, inok uste izango eban baino bizkorrago ikusiko dau argia *Euskal Bibliak* (1976). Urte bian egin dau Kerxetak Testamentu Zahararen itzulpena. Harri-garria, benetan, eta eskertzekoa lan eder hau. Baina han bere etxeko ganbaran edo “txori tokian” sartuta, egunero bederatzi ordu lan egiteak ez deutso mesede handirik egingo Jaimeren osasunari.

Dakigunez, Kerxetaren aurretik beste bizkaitar batek ere euskeratu eban Biblia osoa: Atrigorriagako semea zan Aita Uriarte frantsizkotarrak. Duvoisin kapitainak lez, honek ere Luis Luziano Bonaparte printzearen aginduz egin eban, eta egin ere, ez bizkaieraz, gipuzkeraz baino, printzearen aginduari jarraituz. Bonapartek, ostera, Duvoisinena baino ez eban argitara emon; Uriarterenetik Bibliaren lehenengo liburu batzuk baino ez, Otaegi gipuzkoarrak zuzenduta. Printzeak, antza, langile sutua aurkitu eban Aita Uriartegan, baina bizkaitarren gipuzkerea orrazteko langilerik ez eban aurkitu, nunbait. Horregaitik edo geratu zan Uriarteren Biblia argirik ikusi barik.

Batzordeko lagunak “Eskintza”n autortzen dabenez, eurak “bizkaierazko Biblia osoaren bearritzana somatzen” eban, eta ganera “gaurko gure erriarentzat..., gaur bizkaieraz egiten dauan erri onek erraz-erraz ulertuko leukean eraz...” (*Euskal Biblia*, V). Aita Olabideren *Idazteunak* ez zituan beteten egarriok: gasteiztarraren euskerea ilunegia zan gure herriarentzat. Eskatzen jakon helburua lortu ete eban Kerxetak? Baietz uste

dogu. Lehen ere bere maisutasuna ondo erakutsita eukan horretan. Bibliaren itzulpen barri honen zabalkundeak ere beste horrenbeste dinosku: lehenengo edizinoa urte gixtitan agortu zan, eta harrezkero beste argitalpen bi egin dira (1993. 1994). Dana dala, apal eta bihotz-zabal agertzen jakuz batzordekoak Kerexetaren Biblia eskeintzerakoan: “Zabalik geratzen dira —dinoskue— ekinbideak, zabalik eginbideak; Biblia-arloan diarden jakitunak jarraitu daikoe euren lanari, euren arazoari, Biblia jakintza-aldetik obetzen, apaiñagotzen, bikaiñagotzen, eta bide-zidorrak argiagotzen... Ekin dagiola bakotxak bere lan-arloari!” (Ib. V).

Horixe lortu nahi izan dau oraintsu Euskal Herriko jakitun talde batek: Kerexetak bere Biblia-itzulpena gazteleniatik egin badau, talde honek jatorrizko hizkuntzetatik egingo dau zuzenean, gaur egin ohi dan legez. Ganera, azken urteotan Euskara batua nagusitu da gure artean, eta eskabide barri honi erantzun nahi izan jako, *Elizen arteko Biblia* (1994) argitaratzean. Itzulpen barriaren arrakasta handia ikusirik, hurrengo urtean, *Itun Berria* ere argitaratu deuskue, hiru hizkuntzetan hatan ere (grekoz, latinez eta euskaraz), Biblia barriaren itzulpen ekumenikoaz baliatuz. Holan, bai Bizkaiko kristinauak, bai beste euskaldun kristau edo girstino guztiak badoguz orain Biblia osoa geure hizkuntzan irakurteko erea eta poza.

2.3. Liturgia euskeraz

Danak dakigunez, Erromako Eleizeak, azken Kontzilioaren aurretik, latina erabili izan dau bere hizkuntza bakartzat otoiitz ofizialetan: mezarako, sakramentuetarako, Orduen liturgiarako... Mende luze askotan horrelantxe.

Baina herriak latinik ez ekian eta, hainbat eleiz gizon arduratu zan latinezko testuen itzulpenak egin eta herriaren eskuetan jarten, batez ere mezako testuenak.

Euskeraz ere hutsune hori beteteko ahalegin batzuk aspalditik egozan eginda: letra handiko esku-liburu edo debozionario zaharrak gogora ekarri daiguzan, baita *Argi Do-nea* mesedegarria ere. Oraintsuago, 1949.ean, Orixek euskeratutako *Urie guziko Meza Bezperak* zabaldu zan gure artean, latinaren parean euskerazko itzulpena ekarren liburu dotorea. Nik neuk ez deusat gitxi zor liburu honi. Mezearen beste euskal itzulpen bat ere ezagutu neban, Jon Gurutz Ibargutxi abadeak bizkaieraz egina. Argitaratua izateko eleiz baimena ere lortu ebala uste dot Bilboko gotzaitegian, baina ez eban argirik ikusi. Ez dakit zergaitik. Orixerenaren itzulpen soila ete zan? Non ete dabil orain ubidetarraren itzulpen hori?

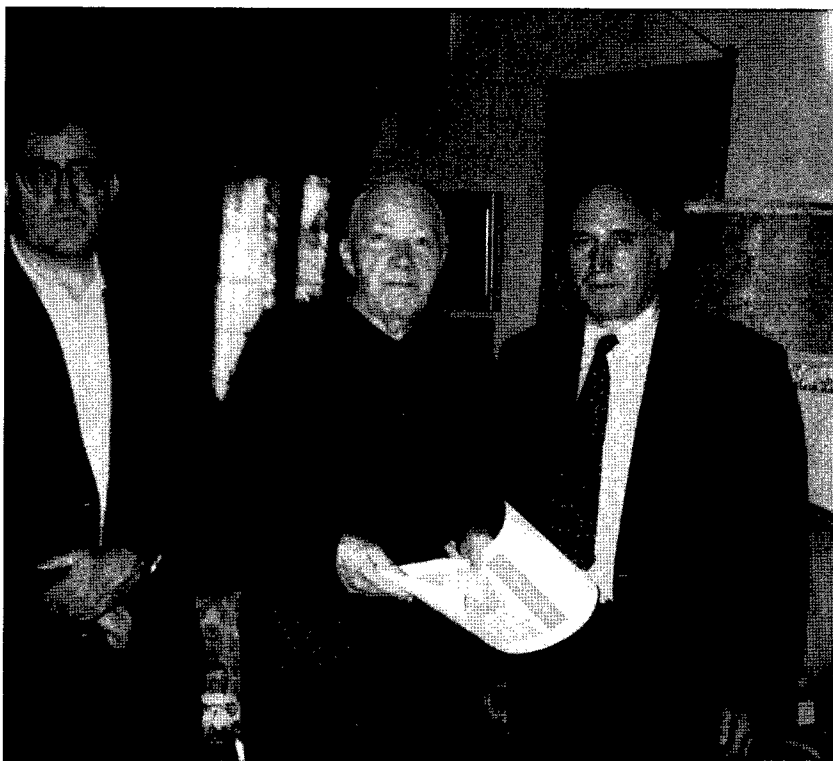
Orixeren eta Ibargutxiren bidetik ekin eutson gure Kerexetak. Bere *Eguneroko Meza* 1963. urtean argitaratu aurretik, domeka eta jaiegunetako mezen itzulpenak orri solteetan argitaratzen zitezuan Aita Onaindiak eta Jaime Kerexetak. Hau dala eta, *Eguneroko Meza* argi dinosku liburu barri hau “Kerexeta’tar Jaime’k eta Aita Onaindia’eginda, ta Kerexeta’reñ ardurapean atonduta” dagoala. Baina egiari berea zor jako eta, esan daigun mezaliburu honen egile nagusia Jaime izan zala.

Jaimek, jakina, Orixeren meza-liburua ondo ezagutzen ebanez, behin baino sarriago izango cban begien aurrean haren itzulpena. Baina *Eguneroko Meza* ez da, ez, bestearen bizkaieratzea: alde batera utziko ditu haren Bezperak, latina, goratzerretako doinuak, Rituala eta azkenenko eliz abestiak. Apalago eta laburrago dator Kerexetaren liburua

Orixerena baino, ahal danik eta merkeen eta Bizkaiko kristinau askoren eskuetan lagateko borondatez edo...

Sekulako harrera ona egin jakon Bizkaian, honen antzeko mezaliburu baten premina gorria egoalako gure artean. Izan ere, *Argi donea* zaharra laburregi ta estuegia zan orduko eskabideentzat; Orixerena, ostera, agortuta egoan eta, ganera, ilunegia zan bizkaitarrik geienentzat, bere nafar usaineko euskera bereziagaitik. Kerexetak ondo hartuta eukotson bere neurria Bizkaiko euskereari. 5.500 ale argitaratu ei zituan, eta, urtebeteren barruan, dan-danak egozan salduta edo zabaldua. Egilea bera ibili zan, herririk herri, Bizkaiko eleizarik gehienetan bere “ume” barria aurkezten.

Beranduegi etorrela *Eguneroko Meza*? Alde batetik, halan dirudi: argitaratua izan zan urtearen azken aldian, hain zuzen ere, Kontzilioko Gurasoak ontzat emon eben Erroman liturgia barrizatzeko agiria. Laster hasiko ziran loratzen eta frutuak emoten liturgia barriaren lanak.

Ezkerretik eskubira: H. Knörr, J. Kerexeta —euskaltzain ohorezkoaren diploma etxean jasotzen—, J. L. Lizundia.

Esan daigun. horraitino, Kerexetak bere meza-liburua euskeratu ebanean inongo inok ez ekiala etorkizun barri horren barririk. Artcan, Kontzilioa iragarrita egoan, bai, baina batzeko. Eta nok jakin orduan handik lasterrera zer etorriko jakun? Beste hau ere esan daigun: liturgia barrirako lehenengo baimenak eta aldaketak etorri ziranean, zoriez guk bageunkala Bizkaian Kerexetaren liburu hau. Esaterako, meza irakurgaiak —ordukoak, ez gaurkoak— herriko hizkuntzan egiteko baimena eldu zanean, Bizkaiko Eleizeak erraztuta eukan bidea: Kerexetaren itzulpena erabilteko baimena emon eban gotzainak eta danok pozik. (Bizkaitarrok baino estu ta larriago ibili ziran orduan gure auzoko beste euskaldunak, itzulpen egokirik ez eukela eta).

Domeka ta jaiegunetako irakurgaiak hainbat urtetan entzun izan dituez Bizkaiko gure eleiztarrak Kerexetaren hizkeran; astegunetako eta santuen mezetak irakurgaiak, ostera, oraindino luzerago, *Irakurgaiak* deritxon liburu lodikote ofiziala 1988. urtera arte ez zalako Bizkaian argitaratu. Horra hor zelan, Kontzilioari eskerrak, Kerexetak eleiztarrendako asmatu eta egindako meza-liburu txikia, gero Altarako liburu bihurtu zan urte askotan Bizkaiko abade euskaldunontzat.

Kontzilio ostean, urteak joan urteak etorri, mezeak aldaketa asko eta sakonak izan ditu: egituran, otoitzetan, irakurgaietan, oikune edo ritoetan... Hau holan dala, Kerexetaren *Eguneroko Meza* ere, beronen antzeko beste liburu asko lez, alboratu egin behar izan da, liburu ofizialei lekua emonez. Baina esan daigun, testu eta liburu ofizialok argitaratu eta gero ere, gure arteko abade batek baino gehiagok jarraitu izan dauala Kerexetaren liburu txikia erabilten, honen berbetea argiago, samurrago, bertokoago egiten jakolako-edo, hizkera horretara belarria eginago eukalako-edo...

Eguneroko Meza da, liturgi arloan, Kerexetaren lan nausia, baina ez bakarra. Hor doguz, beste batzuen artean, *Astegunetako Meza-Otoitzak eta Jainko-Erriaren Otoitza* (1977), *Elizearen otoitza* (1982), (Orduen liturgiako Gorespenak eta Bezperak, era laburrean), *Domeka eta Jaiegunetako Ospakizunak, Abade bagarik* (1982) eta *Fededunen Otoitza* (1988)...

Elizbarrutiarteko itzultzaile-taldean ere partaide izan genduan, lehenengotik hasita. Baina geroago eta gitxiagotan etorten zan talde-batzarretara: Jaimek erosoago aurkitzen eban bere burua bakar-lanean jo ta ke, talde-lan gogaikarrietako eztabaida luzeen artean baino. Berak argi ikusten eban bere bidea, arau jakinak eta zehatzak zituan euskergaietan, eta nekez aldenduko eban inok bere erizpide ta jokabideetatik, talde-lanetan behin baino sarriago egin behar danez, norberaren hizkerearen berezitasunen kaltetan, batasunaren mesedetan.

Hutsuneak betetea: horixe izan da beti Kerexetaren asmoa, Bibliaren eta liturgiaren arloetan. Testu barrien itzulpen ofizialak astiroegi etozala? Gure eleizetan horreen premina handia egoala eta, berak, bere kontura, inok esanaren zain egon barik, behingoan euskeratu eta argitaratuko zituan.

2.4. Beste erlejino-gai batzuk

Biblia eta meza-liburua dira, duda barik, Kerexetaren lanik behinenak, gure Herrian eraginik handiena izan dabena. Euskerazko zenbat liburu irakurriago eta, batez ere,

entzunago gure Bizkaian mende honetan? Eta, Jaimeren meza-liburua bazterrean utzi behar izan badogu ere, *Euskal Bibliak* mesede handia egingo dau luzaroan ere, nik uste.

Baina etzan horretan itota gelditu Kerexetaren ahalegina. Erlejino gaien artean, ezin guk aitatu barik utzi beste itzulpen batzuk:

— *Didaché eta Apostoluen Siniskitza* (1965), *Eliz-Guraso Apostolikuak* (1975) eta *Kunran*-eko esku-izkribuak (1989), antxinakoak.

— *Gure Salbaziño-egintza* (Alkartasun Barria) (1972), *Kristau-Ikasbidea* (4. maila) (1974), katekesi-arloan.

— *Berrio-Otxoa* (1988), *Kenpis* (1989), *Kristau-Gaiak* (1995) eta Escrivá de Balaguer-en *Bidea* ospetsua (1995).

3. GAI PROFANOAK

Olerkiak alde batera uzten baditugu, Kerexetaren euskerazko lana, ia oso osorik, itzulpenari eskeinuta dago, erlejino gaien itzulpenari, ikusi dogunez. Baina gai profano batzuk ere euskeratu zituan, euron artean: Luis de Castresanaren *Iparragirre'ren Bizitza* (1978) eta *Gernika'ko beste Arbola* (1979); Bohórquez-en *Bolibar* (1984). Euskal idazle batzuen euskerazko lanak zerbait orraztu eta eratu ere bai: Aita Basaberen *Gogarteak* (1963), Bustintza'tar Errose "Mañariko"ren *Ipuiñak* (1990) eta Xabier Goitiaren *Eusko-Umeak Atzerrian* (1991).

Hiztegitintzan ere lan egindakoa dogu. Horra hor, adibidez, bere *Diccionario Euskérico* (1977) eta *Diccionario AMAYA de la Lengua Vasca* (1991).

Nire ustez, ondo mereziduta cukazan Jaime Kerexetak Euskaltzaindiak berari egin-dako izendapenak: lehenengo, urgazle; aurton, ohorezko. Berrogeta hamar euskal liburutik gora egin eta argitaratu dituan langile nekaezin honi horrenbeste eta gehiago zor deutoe Herriaren eta Eleizearen ordezkariak.

Kerexetaren lanik gehientsuenak itzulpenak baino ez dirala, eta itzulpen soilak ez deusola ospe handirik emoten, ez egileari berari, ez euskereari, literatura ederraren aldetik, behintzat? Holan uste izango dau batek baino gehiagok. Baina Kerexetaren lan luze eta ugaria guztiz dogu aintzat hartzekoa eta txalogarria:

— Alde batetik, Bizkaiko Eleizearen —hau da, bizkaitar asko ta askoren— beharrianei erantzun egokia emoten jakin daualako, beste inok baino lehenago, gehiago eta hobeto.

— Eta bestetik, azken berrogei urteotan beste noren euskerea izan dogu hemen irakurriagoa edo, behinik behin, entzunagoa? Hizkera argia, gehiegikeria bako garbia, zuzena, arau zehatzez ondo hornitua, zentzun handiz landua eta txukuna, gure herriak egu-nero ahotan erabilten dauan berbetatik hur-hurrekoa... Gogoangarriak dira, duda barik, gure idazle "klasikoek" lanak, hori ezin ginei ukatu. Baina euron artean, zeinek izan dau bizkaitarron gogo-bihotzetan Kerexetak hainako eragin luze ta sakonik?

Amaitzeko, Juan Mari Lekuonaren bertso dotore bat jatort gogora. Behin Urkiolako Santutegian, Bizkaiko Eleizeak omenaldi apal bat egin eutsen 5 eleizgizoni, euskeraz

eleiz gaietan egindako lan ederragaitik; boston artean, han zan gure Jaime ere. Bakotxari bertso bana kantatu eutson Juan Marik. Kerexetari hauxe:

“Elorriotik dator
Jaime Kerexeta.
Nork du sendoagoa
idazteko seta?
Bizkaiera hotsegin
gogor lau haizeta...
Euskaran bere pare
gaur askorik ezta.”

Karmelo Etxenagusia Uribe,
Bilboko Gotzain Laguntzailea/
Obispo Auxiliar de Bilbao.
Euskaltzain urgazlea